

УДК 37.014.6:005.6(045)

DOI: 10.31499/2706-6258.1(15).2026.359970

ЯКІСТЬ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНИХ СИСТЕМ: ТЕОРЕТИКО- МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Ірина Сараєва, доктор філософії, завідувачка кафедри дошкільної і початкової освіти КЗВО «Одеська академія неперервної освіти Одеської обласної ради».

ORCID: 0000-0001-7753-1836

Email: ladybug82@ukr.net

Юлія Чучаліна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри початкової освіти, Уманський національний університет.

ORCID: 0000-0001-5350-8236

E-mail: julia.chuchalina@gmail.com

У статті здійснено теоретико-методологічний аналіз проблеми забезпечення якості освіти в контексті розвитку педагогічних систем у сучасних умовах суспільних та освітніх трансформацій. Висвітлено еволюцію трактування категорії «якість» у філософському та педагогічному дискурсі, як фундаментальну наукову категорію, пов'язану з визначенням сутнісних характеристик явищ і процесів. Особливу увагу приділено системному підходу до осмислення якості освіти. Визначено внутрішні та зовнішні чинники, що впливають на забезпечення якості освіти. Обґрунтовано, що в умовах реалізації освітніх реформ якість освіти набуває багатовимірного характеру і пов'язана не лише академічними результатами навчання, а й із формування ключових компетентностей, розвитком цифрових і соціально-емоційних навичок здобувачів освіти, а також створенням безпечного, інклюзивного та підтримувального освітнього середовища.

***Ключові слова:** якість освіти; педагогічна система; освітні трансформації; освітні реформи; компетентнісний підхід; професійний розвиток педагогів; забезпечення якості освіти; методологічні підходи.*

QUALITY OF EDUCATION IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL SYSTEMS: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ANALYSIS

Iryna Saraieva, PhD, Head of the Department of Preschool and Primary Education, Odesa Regional Academy of In-Service Education.

ORCID: 0000-0001-7753-1836

Email: ladybug82@ukr.net

Yulia Chuchalina, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Elementary Education, Uman National University.

ORCID: 0000-0001-5350-8236

E-mail: julia.chuchalina@gmail.com

The article provides a theoretical and methodological analysis of the problem of ensuring the quality of education in the context of the development of pedagogical systems under contemporary social and educational transformations. The relevance of the study is determined by the increasing requirements for educational outcomes, the implementation of the competence-based approach, the processes of digitalization of the educational space, and the need to adapt educational systems to new socio-cultural challenges. Particular attention is paid to the systemic approach to understanding the quality of education, according to which it is considered as the result of the coordinated interaction of the

structural components of the pedagogical system, including educational goals, learning content, methods and forms of organizing the educational process, subjects of pedagogical interaction, and the results of educational activity. Internal and external factors influencing the assurance of educational quality are identified, including the professional competence of teachers, the organizational culture of an educational institution, the use of innovative pedagogical technologies, the digitalization of the educational environment, as well as state educational policy and societal expectations. It is substantiated that in the context of the implementation of educational reforms, the quality of education acquires a multidimensional character and is associated not only with academic learning outcomes but also with the formation of key competencies, the development of learners' digital and socio-emotional skills, and the creation of a safe, inclusive, and supportive educational environment. It is proved that the quality of education emerges as a dynamic systemic result of the functioning of a pedagogical system aimed at ensuring the comprehensive development of the individual and readiness for active participation in social life.

Key words: *quality of education; pedagogical system; educational transformations; educational reforms; competency-based approach; professional development of teachers; ensuring the quality of education; methodological approaches.*

У сучасних умовах глобальних суспільних трансформацій та інтенсивних змін в освітньому просторі проблема якості освіти набуває особливої актуальності. Перехід до нових освітніх парадигм, оновлення змісту й технологій навчання, цифровізація освітнього процесу, а також зростання вимог до результатів освітньої діяльності зумовлюють необхідність переосмислення підходів до забезпечення якості освіти в контексті розвитку педагогічних систем.

Особливої значущості набуває взаємозв'язок якості освіти з процесами реалізації освітніх реформ, впровадженням компетентнісного підходу та розвитком системи безперервного професійного розвитку педагогічних працівників. Сучасні освітні реформи орієнтовані на формування ключових і професійних компетентностей, розвиток автономії здобувачів освіти, підвищення ролі педагогічної рефлексії та інноваційної діяльності вчителя, де якість освіти постає як результат цілісної взаємодії структурних компонентів педагогічної системи, що перебуває в постійному розвитку та адаптації до нових викликів.

Проблема якості освіти в контексті розвитку педагогічних систем розглядалась вітчизняними та зарубіжними ученими: теоретичні засади якості освіти, її сутність, критерії та показники розкрито у працях Н. Бібік, І. Зязюна, В. Кременя, О. Локшиної, О. Савченко, С. Сисоевої; проблеми розвитку педагогічних систем, їх структура та функціонування в умовах освітніх трансформацій досліджували Ю. Бабанський, В. Беспалько, М. Поташник, А. Хуторський; питання забезпечення якості освіти в контексті освітніх реформ і професійного розвитку педагогів висвітлено в роботах Л. Карамушки, В. Олійника, О. Пометун, Т. Сорочан; засади якості освіти та розвитку освітніх систем представлені у працях зарубіжних учених (J. Biggs, E. Deming, P. Drucker, M. Fullan, D. Hopkins). Незважаючи на значну кількість наукових досліджень, присвячених окремим аспектам якості освіти, залишається актуальною потреба в комплексному теоретико-методологічному аналізі даного феномену саме в контексті розвитку педагогічних систем, що дозволяє виявити глибинні закономірності забезпечення якості освіти, визначити провідні чинники її зростання та окреслити перспективи удосконалення освітньої парадигми.

Мета статті – здійснити теоретико-методологічний аналіз якості освіти в контексті розвитку педагогічних систем та обґрунтувати ключові підходи до її забезпечення в сучасних умовах освітніх трансформацій.

Формування уявлень про якість як наукову категорію має глибоке філософсько-методологічне підґрунтя, пов'язане з еволюцією філософської думки від античності до сучасних наукових парадигм, зокрема кваліметрії. Первинне осмислення якості

відбувалося в межах онтологічних концепцій, де представлена категорія розглядалася як фундаментальна характеристика буття.

Поняття «якість» у словникових джерелах представлено як: «внутрішню визначеність предмета, яка становить специфіку, що відрізняє його від усіх інших»; «ступінь вартості, цінності, придатності чого-небудь для його використання за призначенням»; «та чи інша характерна ознака, властивість, риса кого-, чого-небудь»; «сукупність характеристик продукції або послуг щодо її здатності задовольнити встановлені та передбачені норми» [2, с. 529].

Як зазначає Г. Кільова, якість, у філософській системі Платона, інтерпретувалась як першооснова існування і мала ідеальний та надчуттєвий характер, ототожнювалась з духовними сутностями, які визначали природу речей і зумовлювали їхню пізнаваність та впорядкованість [5, с. 22]. Подальший розвиток категорії якості, як зауважує Г. Кільова, пов'язаний із філософією Аристотеля, який запропонував системний підхід до опису реальності через сукупність базових категорій. Всупереч ідеалістичному підходу Платона, якість, за Аристотелем, набуває матеріального змісту та розглядається як реальна властивість об'єктів дійсності [5, с. 22]. Важливим здобутком вчення Аристотеля стало обґрунтування системного характеру якості, а саме: розроблення класифікації якостей; формулювання принципу цілісності, відповідно до якого якість цілого не може бути зведена до простої суми якостей його складових; визначення ієрархічної структури якості матеріальних утворень [5, с. 22].

Як зауважує Г. Кільова, в контексті теоретико-методологічного аналізу поняття якості важливе значення має діалектичний підхід, розроблений та представлений філософом Гегелем, в межах якого, якість освіти постає як визначеність буття, що відображає сутнісні характеристики об'єкта та визначає спосіб його існування [5, с. 22]. За Гегелем, як зазначає Г. Кільова, зміна якості розглядається не як зовнішня модифікація окремих властивостей, а як глибинна трансформація сутності, що зумовлює перехід об'єкта в інший стан [5, с. 22].

Отже, якість слід розглядати як філософську категорію, що відображає цілісну сукупність сутнісних ознак і характеристик об'єкта чи явища, які забезпечують її визначеність та відмінність від інших. Якість не зводиться до окремих властивостей, оскільки інтегрує їх у єдину цілісність, що визначає об'єкт у його цілісності.

У сучасному науково-педагогічному дискурсі категорія якість посідає вагоме місце в освітній галузі та інтегрована до системи базових педагогічних понять із узагальненим семантичним навантаженням, що репрезентує сукупність істотних властивостей і характеристик об'єкта, визначає сутнісну природу категорії та забезпечує можливість диференціації від інших об'єктів. Особливу увагу дослідників зосереджено на феномені якості освіти, осмислення якого здійснюється в межах різних наукових концепцій і методологічних підходів, що зумовлюють варіативність інтерпретацій до визначення поняття.

У термінологічних словникових джерелах якість освіти трактується як інтегрований показник, що відображає рівень сформованості знань і вмінь здобувачів освіти, а також їхній інтелектуальний, моральний і фізичний розвиток на певному етапі навчання відповідно до визначених освітніх цілей. Водночас якість освіти пов'язана з рівнем організації та забезпечення освітнього процесу [7].

В Енциклопедії освіти поняття «якість освіти» розглядається як збалансована відповідність певного освітнього рівня сукупності суспільних, індивідуальних і державних потреб, цілей, умов, а також затверджених освітніх норм і стандартів. Така відповідність виступає підґрунтям для аналізу причин можливих відхилень та слугує інструментом управління процесами забезпечення й удосконалення якості освіти [4, с. 1120].

У працях В. Кременя, О. Савченко якість освіти пов'язана з гуманістичною спрямованістю освітнього процесу, розвитком особистості учня, його здатністю до саморозвитку та соціальної адаптації в умовах динамічних змін суспільства [8; 11].

В управлінській та освітньо-менеджерській площині якість освіти трактується як ступінь відповідності функціонування освітньої системи встановленим стандартам, нормативним вимогам, соціальному замовленню та очікуванням стейкхолдерів. З позиції теорії управління освітою за Т. Лукіною, якість освіти постає як об'єкт цілеспрямованого управління, що передбачає планування, моніторинг, оцінювання та постійне вдосконалення освітніх процесів і результатів. З огляду на представлену позицію увагу зацентовано не лише на кінцевих результатах навчання, а й на умовах їх досягнення, ефективності управлінських рішень, ресурсному забезпеченні та організаційній культурі закладу освіти [9, с. 41].

У працях П. Бурдье якість освіти розглядається крізь призму її соціальної функції та суспільної значущості і пов'язана зі здатністю освітньої системи забезпечувати соціальну мобільність, відтворювати людський капітал, зниження соціальної нерівності та підготовки особистості до активної участі в суспільному житті, що визначається не лише внутрішніми показниками навчальних досягнень, а й довготривалими соціальними ефектами освіти [12].

У межах міждисциплінарного підходу наукового аналізу сформувалися певні підходи до розуміння якості освіти, як-от: *результативний підхід* зосереджується на вимірюванні навчальних досягнень, освітніх результатів і відповідності визначеним стандартам; *процесуальний підхід* акцентує увагу на характеристиках організації освітнього процесу, педагогічних технологіях, методах навчання та взаємодії учасників освітнього процесу; *системний підхід* (І. Зязюн) розглядає якість освіти як властивість педагогічної системи загалом [10, с. 14], що виникає внаслідок узгодженої взаємодії структурних компонентів; *компетентнісний підхід* (Н. Бібік), який є домінантним у сучасних освітніх реформах, інтерпретує якість освіти через призму сформованості ключових і предметних компетентностей, здатності особистості застосовувати знання в реальних життєвих і професійних ситуаціях [1, с. 51].

Отже, аналіз наукових джерел дає підстави стверджувати, що якість освіти має багатовимірний та інтегративний характер, оскільки охоплює результати навчання, процеси їх досягнення, умови функціонування освітньої системи та соціальні наслідки освітньої діяльності, що дозволяє розглядати якість освіти як динамічний феномен, що змінюється залежно від розвитку педагогічних систем, суспільних запитів і освітніх парадигм.

У сучасній педагогічній науці якість освіти частіше осмислюється крізь призму системного підходу, відповідно до якого освітній процес розглядається як цілісна педагогічна система. Як зауважує Н. Венцева, педагогічна система є цілісним комплексом взаємопов'язаних компонентів освітнього процесу (мети навчання, суб'єкт-суб'єктних відносин, змісту, організації та результатів), яка ґрунтується на єдності загального, особливого та одиничного, а саме: загальне формує основу наукової підготовки учнів із визначеною метою та результатом, а особливе відтворює специфіку профільного освітнього процесу через його організацію, зміст, форми, методи та технології навчання [3, с. 26].

Зауважимо, що у межах системного підходу якість освіти постає не як окремий показник або сукупність ізольованих характеристик, а як інтегральна властивість педагогічної системи, що відображає узгодженість і ефективність взаємодії всіх елементів педагогічної системи. Як зазначає Т. Лукіна, якість освіти є результатом функціонування педагогічної системи в цілому і визначається не лише рівнем

навчальних досягнень здобувачів освіти, а й логікою побудови освітнього процесу, характером педагогічної взаємодії та ціннісними орієнтирами освіти [4, с. 1121].

Важливим положення системного аналізу, на думку Н. Венцевої, є взаємозумовленість цілей, змісту, методів, форм і результатів навчання, де цілі освіти визначають стратегічні орієнтири педагогічної системи та зумовлюють відбір змісту навчання, який також потребує відповідних методів і форм організації освітнього процесу [3, с. 23]. Як зазначає вчена, така системна когерентність компонентів педагогічної системи визначає якість освіти та досягнення освітніх цілей [3, с. 24].

В. Кремень зауважує, що якість освіти також формується під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників функціонування педагогічної системи. До внутрішніх чинників належать професійна компетентність педагогів, організаційна культура закладу освіти, педагогічні технології, освітнє середовище та характер взаємодії між учасниками освітнього процесу. Зовнішні чинники охоплюють соціально-економічні умови, державну освітню політику, нормативно-правове регулювання, суспільні очікування та глобальні освітні тенденції. На думку В. Кременя, саме узгодження внутрішніх ресурсів педагогічної системи із зовнішніми викликами та запитамі суспільства є визначальною умовою забезпечення сталого підвищення якості освіти [8].

Отже, якість освіти доцільно розглядати як системний результат цілісної взаємодії структурних компонентів педагогічної системи, що розвивається в конкретному соціокультурному контексті, що дозволяє подолати фрагментарне трактування якості освіти та створює методологічне підґрунтя для аналізу поняття й удосконалення в умовах трансформації педагогічних систем.

Сучасні процеси реформування освіти зумовлюють істотне переосмислення змісту та критеріїв якості освіти. Запровадження Нової української школи (НУШ) як системної освітньої реформи актуалізувало перехід від традиційного трактування якості освіти, орієнтованого переважно на академічні результати, до багатовимірного розуміння, що враховує розвиток особистості здобувача освіти, його компетентностей, ціннісних орієнтацій і здатності до навчання впродовж життя.

У контексті ідей НУШ відбувається зміщення акцентів з репродуктивного засвоєння знань на формування ключових компетентностей і наскрізних умінь, зокрема критичного мислення, умінь вчитися, комунікації, співпраці та відповідальності. Компетентнісний підхід, який є підґрунтям в державних стандартах загальної середньої освіти, інтерпретує якість освіти через здатність учнів застосовувати набуті знання в реальних життєвих ситуаціях та інтегрувати їх у будь-які контексти діяльності [6].

Важливим чинником забезпечення якості освіти в умовах освітніх трансформацій є цифровізація освітнього процесу та впровадження інноваційних педагогічних технологій. Використання цифрових освітніх ресурсів, онлайн-платформ, інструментів формування оцінювання та персоналізації навчання розширює можливості доступу до освіти й сприяє підвищенню якості завдяки гнучкості та адаптивності освітнього процесу. Саме тому, цифрова компетентність педагогів і здобувачів освіти стає одним із показників якості сучасної освіти [11].

Особливого значення в сучасних умовах набуває соціально-емоційне навчання, яке інтегрується в освітній процес як складова цілісного розвитку особистості. Дослідження Дж. Гоулмана та аналітичні матеріали CASEL засвідчують, що розвиток емоційної саморегуляції, емпатії, навичок співпраці та відповідального прийняття рішень позитивно впливає не лише на психологічне благополуччя учнів, а й на їхні навчальні досягнення і якість освіти, в даному контексті набуває гуманістичного та психосоціального змісту [14].

Також, не менш вагомим аспектом сучасного розуміння якості освіти є зв'язок із безпечним і підтримувальним освітнім середовищем. У працях Дж. Коена

підкреслюється, що освітнє середовище, засноване на принципах безпеки, довіри, поваги та інклюзії, є необхідною умовою ефективного навчання й розвитку здобувачів освіти і саме тут якість освіти можна представити як результат взаємодії змістових, організаційних і психосоціальних чинників, що забезпечують цілісність освітнього процесу [13].

Отже, аналіз наукових розвідок дає підстави зробити певні висновки щодо сучасного розуміння поняття «якість освіти», яке розглядаємо як комплексний і багатовимірний феномен, до складу якого входять академічні результати, формування ключових компетентностей, розвиток цифрових і соціально-емоційних навичок здобувачів освіти. Також, зауважимо, що якість освітнього процесу визначається не лише рівнем навчальних досягнень, а й здатністю здобувачів освіти застосувати знання у практичних ситуаціях, ефективно взаємодіяти в команді. Ключовим фактором забезпечення якості освіти є і залишається, в умовах сьогодення, створення безпечного, підтримувального та інклюзивного освітнього середовища, яке стимулює особистісний розвиток та психосоціальне благополуччя здобувачів освіти. Тому, якість освіти постає як результат інтегрованої дії змістових, методичних, технологічних та психосоціальних компонентів педагогічної системи, що забезпечує її динамічний та системний характер.

Багатовимірність якості освіти передбачає поєднання внутрішніх показників результативності навчання з зовнішніми ефектами, такими як: соціальна мобільність, формування ціннісних орієнтацій і готовність здобувачів освіти до активної участі в суспільному житті, водночас забезпечення безпечного, підтримувального та інклюзивного освітнього середовища виступає необхідною умовою реалізації окреслених процесів, сприяє всебічному розвитку особистості та психоемоційному благополуччю здобувачів освіти. Отже, високоякісна освіта є результатом цілісного, інтегрованого управління педагогічною системою, що поєднує освітні, психологічні, управлінські та соціальні чинники і створює основу для стійкого розвитку освітніх процесів та адаптації до трансформаційних викликів сучасного суспільства.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у вивченні механізмів забезпечення якості освіти через інтегровану педагогічну систему, що поєднує змістові, методичні, технологічні та психосоціальні компоненти. Доцільним є аналіз впливу цифровізації, інноваційних технологій та соціального-емоційного навчання на формування компетентностей та всебічний розвиток учнів, а також взаємодії внутрішніх ресурсів системи з соціокультурними та нормативними чинниками, що сприятиме удосконаленню управління якістю освіти та підвищенню ефективності педагогічних систем у сучасних умовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бібік Н. Переваги і ризики запровадження компетентнісного підходу в шкільній освіті. *Український педагогічний журнал*. 2015. № 1. С. 47–58.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. С. 1728
3. Венцева Н. Поняття «система» як педагогічна категорія. *Наукові записки БДПУ. Серія: Педагогічні науки*. Бердянськ : БДПУ, 2018. Вип. 3. С. 312.
4. Енциклопедія освіти / НАПН України. 2-ге вид., допов. та перероб. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 1144 с.
5. Кільова Г. О. Якість освіти як ключова категорія менеджменту освіти. *Освіта та педагогічна наука*. 2012. № 5–6 (154–155). С. 22–26.
6. *Концепція «Нова українська школа»*. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainskashkola-compressed.pdf> (дата звернення: 20.03.2026).
7. Короткий термінологічний словник інноваційних педагогічних технологій. URL: <http://oblosvita.com/navigaciya/skrynka/zahody/6264-korotkij-terminologichnij-slovník-innovacijnix-pedagogichnix-technologij.html> (дата звернення: 20.03.2026).

8. Кремень В. Інноваційна людина як мета сучасної освіти. *Філософія освіти*. 2013. № 1. С. 7–22.
9. Лукіна Т. О. *Управління якістю загальної середньої освіти: навч.-метод.* Київ : Педагогічна думка, 2020. 230 с.
10. Зязюн І. А., Крамушенко Л. В., Кривонос І. Ф. та ін. Педагогічна майстерність : підручник / за ред. І. А. Зязюна. 3-тє вид., допов. і переробл. Київ : СПД Богданова А. М., 2008. 376 с.
11. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти : підручник. Київ : Грамота, 2012. 504 с.
12. Bourdieu P. The Forms of Capital. URL: <https://jan.ucc.nau.edu/~sj6/Bourdieu,%20The%20Forms%20of%20Capital.pdf> (дата звернення: 20.03.2026)
13. Cohen J. School Climate: Research, Policy, Teacher Education and Practice. *Teachers College Record*. 2009. Vol. 111, № 1. P. 180–213.
14. Goleman D. *Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ*. New York : Bantam Books, 1995. 352 p.

REFERENCES

1. Bibik, N. (2015). Perevahy i ryzyky zaprovadzhennia kompetentnisnoho pidkhotu v shkilnii osviti [Advantages and risks of implementing a competence-based approach in school education]. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal*, (1), 47–58 [in Ukrainian].
2. Busel, V. T. (Ed.). (2005). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.)* [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv; Irpin : VTF «Perun» [in Ukrainian].
3. Vientseva, N. (2018). Poniattia «systema» yak pedahohichna katehoriia [The concept of “system” as a pedagogical category]. *Naukovi zapysky BDPU. Serii: Pedahohichni nauky*, (3), 312 [in Ukrainian].
4. NAPN Ukrainy. (2021). *Entsyklopediia osvity* [Encyclopedia of education] (2nd ed.). Kyiv : Yurinkom Inter [in Ukrainian].
5. Kilova, H. O. (2012). Yakist osvity yak kliuchova katehoriia menedzhmentu osvity [Quality of education as a key category of educational management]. *Osvita ta pedahohichna nauka*, (5–6), 22–26 [in Ukrainian].
6. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. (n.d.). *Kontseptsiia «Nova ukrainska shkola»* [The New Ukrainian School concept]. Retrieved March 20, 2026, from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainskashkola-compressed.pdf> [in Ukrainian].
7. Korotkyi terminolohichnyi slovnyk innovatsiinykh pedahohichnykh tekhnolohii [Short terminological dictionary of innovative pedagogical technologies]. (n.d.). Retrieved March 20, 2026, from <http://oblosvita.com/navigaciya/skrynka/zahody/6264-korotkij-terminologichnij-slovník-innovacijnix-pedahogichnix-texnologij.html> [in Ukrainian].
8. Kremen, V. (2013). Innovatsiina liudyna yak meta suchasnoi osvity [Innovative person as the goal of modern education]. *Filosofiia osvity*, (1), 7–22 [in Ukrainian].
9. Lukina, T. O. (2020). *Upravlinnia yakistiu zahalnoi serednoi osvity: Navchalno-metodychnyi posibnyk* [Quality management of general secondary education: A methodological guide]. Kyiv : Pedahohichna dumka [in Ukrainian].
10. Ziazun, I. A., Kramushchenko, L. V., Kryvonos, I. F., et al. (2008). *Pedahohichna maisternist: Pidruchnyk* [Pedagogical mastery: Textbook] (3rd ed.). Kyiv : SPD Bohdanova A. M. [in Ukrainian].
11. Savchenko, O. Ya. (2012). *Dydaktyka pochatkovoї osvity: Pidruchnyk* [Didactics of primary education: Textbook]. Kyiv : Hramota. [in Ukrainian].
12. Bourdieu, P. (n.d.). *The forms of capital*. Retrieved March 20, 2026, from <https://jan.ucc.nau.edu/~sj6/Bourdieu,%20The%20Forms%20of%20Capital.pdf> [in English].
13. Cohen, J. (2009). School climate: Research, policy, teacher education and practice. *Teachers College Record*, 111(1), 180–213 [in English].
14. Goleman, D. (1995). *Emotional intelligence: Why it can matter more than IQ*. New York : Bantam Books [in English].

*Стаття надійшла до редакції 25.02.2026 р.
Прийнята до друку 19.03.2026 р.
Опубліковано 02.04.2026 р.*